

MAOISM IN TÜRKİYE: THE CASE OF PROLETARIAN REVOLUTIONARY LUMINOUS (PRL) JOURNAL

EMRE TURKU

Doktorant, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Siyaset ve Sosyal Bilimler Programı
Mail: emreturku24@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9963-2670>

ABSTRACT

Socialist movements have an important place in the journalism of ideas in Turkey. Especially the leftist movements that developed after the 1960s mostly expressed themselves through journals. Among these journals, the Proletarian Revolutionary Luminous (PRL) magazine, which defended the thesis of national democratic revolution, has a special place. The magazine accepted Maoism as the ideological line within the Turkish left. This study will analyze the attitude of the journal in terms of two important approaches of Maoism, the theory of "new democratic revolution" and the theory of "united front". In the editorials of the journal, especially in its first issues, and again in these issues, these two emphases of Maoism come to the fore in an effort to create an ideological framework by various writers. The PRL emphasized Mao's new democratic revolution as "national democratic revolution" and the united front theory as "national front" or "national democratic front". Moreover, in this revolutionary thesis and front politics, the issue of the leadership of the proletariat, another important emphasis of Maoism, was also clearly emphasized by the PRL.

Keywords: Maoism, New Democratic Revolution, United Front, National Democratic Revolution, Proletarian Revolutionary Luminous.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 25.03.2024

Kabul Tarihi: 16.05.2024

Yayın Tarihi: 15.06.2024

Yayın Sezonu: Ocak - Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

TURKU Emre, (2024). "Türkiye'de Maoculuk: Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) Dergisi Örneği". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 20 Sayı: 66. (220-241)

muhafazakârdüşünce • yıl: 20 - sayı: 66 • Ocak-Haziran 2024

TÜRKİYE’DE MAOCULUK: PROLETER DEVRİMCİ AYDINLIK (PDA) DERGİSİ ÖRNEĞİ¹

EMRE TURKU

Öz

Türkiye’de fikir dergiciliği konusunda sosyalist hareketlerin önemli bir yeri vardır. Özellikle 1960’lardan sonra gelişen sol hareketler kendilerini çoğunlukla dergiler aracılığıyla anlatmışlardır. Bu dergiler arasında özellikle millî demokratik devrim tezini savunan Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) dergisi özel bir yere sahiptir. Dergi, Türkiye solu içinde Maoculuk’u ideolojik çizgi olarak kabul etmiştir. Bu çalışma ile derginin tutumu Maoculuk’un iki önemli yaklaşımı olan “yeni demokratik devrim” ve “birleşik cephe” teorisi açısından incelenecektir. Derginin özellikle ilk sayılarındaki başyazılarında ve yine bu sayılarda çeşitli yazarlar tarafından ideolojik çerçeve oluşturma gayreti ile Maoculuk’un bu iki vurgusu öne çıkmaktadır. PDA, Mao’nun yeni demokratik devrimini “millî demokratik devrim” ile; birleşik cephe teorisini de “millî cephe” veya “millî demokratik cephe” vurgusuyla öne çıkarmıştır. Ayrıca bu devrim tezi ve cephe siyasetinde Maoculuk’un önemli bir diğer vurgusu olan proletaryanın önderliği meselesi de yine PDA tarafından net bir şekilde vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maoculuk, Yeni Demokratik Devrim, Birleşik Cephe, Millî Demokratik Devrim, Proleter Devrimci Aydınlik.

1 Bu çalışma, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde hazırlanmakta olan “Proleter Devrimci Aydınlik Dergisi ve Türkiye’de Maoculuk Düşüncesinin Gelişimi” adlı doktora tezin-den üretilmiştir.

Giriş

Dergicilik ve fikir dergiciliği Türkiye’de zengin olmakla birlikte uzun süre devam eden süreli yayınlarımız nispeten daha sınırlı kalmıştır. Fakat yüz yıllık bir cumhuriyet tarihi düşünüldüğünde bunu anlamlandırmak da mümkün görünüyor. Cumhuriyet tarihi açısından değerlendirildiğinde yirmi yedi yıllık bir tek parti döneminden sonra çok partili hayata geçilmesi ve sonrasında neredeyse her on yılda bir askeri darbeler ve darbe girişimleri ile sekteye uğraması ve çok sert tedbirlerin alınması ile gerek kitaplar gerekse dergiler toplatılmış ve kapatılmıştır. Bu nedenle uzun süreli, özellikle siyasî dergicilik, Türkiye’de pek mümkün olmamıştır. Bu bir vaka olmakla birlikte yine de özellikle 1980 sonrası dönemde yayın hayatına başlayan bazı yayınlar kendisini var etmeye devam ettirebilmiştir.

Türkiye’de fikir dergiciliği konusunda özellikle sol/sosyalist grupların daha çok ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim şiddete bulaşan da bulaşmayan da kendisini dergiler ve gazeteler üzerinden var etmeye ve hayatını devam ettirmeye çalışmıştır. Aralarındaki ayrılarda dahi ayrılan gruplar kendilerini yine süreli yayınlar üzerinden var etmeye çalışmıştır. Öyle ki Oya Baydar’ın da ifadesiyle “Türkiye solunda üç kişi bir araya gelip bir hücre kursa legal ya da illegal bir yayınlarının mutlaka olduğu” söylenebilir (Baydar ve Ulagay, 2021: 127). Bu konuda 1960’ın sonlarında başlayan *Aydınlık* dergisi de önemli bir yere sahiptir. 1968 Kasım’ında ilk sayısı çıkan bu dergi, 1970 Ocak’ında kendi içinde ikiye ayrılmış ve *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD-Kırmızı Aydınlik) ve *Proleter Devrimci Aydınlik* (PDA-Beyaz Aydınlik) olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Uzun süreli bir yayın hayatı olmamasına rağmen, Türkiye’de sosyalist/devrimci hareket içindeki önemli bir çizgi olan Millî Demokratik Devrim (MDD) tezini temsil etmesi açısından iz bırakmıştır. Bu çalışmanın konusunu da oluşturan PDA, özellikle Türkiye solundaki MDD çizgisi içindeki Maocu çizginin temelini atması açısından özel bir yere sahiptir.

Bu çalışmada, Marksist-Leninist çizgiye Çin’de gerek teorik açıdan gerekse pratik anlamda katkı sunması nedeniyle “Maoizm, Maoculuk veya Mao Zedong Düşüncesi”¹ olarak eklemlenen çizgiyi, Türkiye’de, “Mao

1 İngilizce kaynaklarda “Maoism” veya “Mao Zedong Thought” olarak kullanılmaktadır. Mao Zedong Düşüncesi, Çin’de ÇKP tarafından resmi olarak kabul edilen ifade olmuştur. Türkiye’deki kullanımda ise bu kavramların tamamı kullanılmıştır. Özellikle sosyalist/devrimci gruplar içinde “Maoculuk” ifadesi Maocu olmayanlar tarafından pejoratif manada kullanılmıştır. Bu nedenle kendisini bu çizgide görenler, ÇKP’nin de resmi olarak kabul ettiği Mao Zedong Düşüncesi’ni kullanmayı tercih etmişlerdir. Fakat bu çalışmada solun kendi içinde meşhur olan kavram tartışmalarında saf tutulmamış, “Maoculuk” kavramı yaygın olarak kullanılmakla birlikte alıntılarda orijinal metne sadık kalınmıştır.

Zedong Düşüncesi bize kurtuluşun yolunu gösteriyor... Onun önerdiği yoldan devrime ilerleyelim” (PDA, 1970f: 272) şeklinde açıkça sahiplenilen PDA üzerinden incelenecektir. PDA'nın Maoculuk'u nasıl ve ne oranda takip ettiği, Maoculuk'un teorik açıdan özgün katkılarında yeni demokrasi/yeni demokratik devrim tezi ve onunla doğrudan ilişkili olan birleşik cephe teorisi üzerinden incelenecektir.

Maoculuk Nedir?

Maoculuk, kavramsal olarak Çin'in devrimci lideri Mao Zedong'un düşüncelerinden türetilmiştir. Mao, özellikle 1921 yılından sonra kendisini Marksist olarak tanımlamasıyla birlikte Marx ve Lenin'in teorileri üzerinden Çin'in gerçeklerini meczetmeye çalışmıştır. Bu açıdan da Marksizm-Leninizm çizgisinin bir anlamda devamı olmuştur.

19. yüzyılda özellikle Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizminden etkilenerek felsefesini bunlar üzerinden inşa eden Marx, doktrinini materyalist bir zemin üzerinden geliştirmiş ve odak noktasına da diyalektiği koymuştur. Marksizm, çelişik eğilimlerin tamamını inceleyerek, onları toplumun çeşitli sınıflarının varlık ve üretim koşullarına indirgeyerek, bütün fikirlerin ve eğilimlerin kaynağını maddi üretim güçlerinin durumunda bulmuş; ekonomik ve sosyal oluşumların doğuşu, gelişimi ve çöküşünü bütünsel ve evrensel planda incelenmesine yol açmıştır (Lenin, 1995: 14, 21). Marx felsefi materyalizmi sadece doğa bilimlerini değil insan toplumunun da bilimini kapsayacak şekilde genişletmiştir. Buna da tarihsel materyalizm diyerek bilimsel düşünceyi geliştirdiğini iddia etmiş ve sosyalizmin Marx tarafından yapılan bu yeni yorumuna da bilimsel sosyalizm denmiştir.

Marx'ın toplumu “bilimsel” açıdan açıklama girişiminden yıllar sonra Lenin, onun “bilimsel” öngörülerini beklemek yerine tarihi “harekete geçirmek” gerektiğine inanmış ve bir anlamda “tarihi hızlandırma” gayretine girerek Marx'ı yeniden yorumlamıştır. Bu yorumlama sonucunda, Stalin'in de ifade ettiği gibi, Marksizm'i “zamana” uyarlamış ve özellikle “emperyalizm” gerçeğine dikkat çekmiştir. Emperyalizm, kapitalist çelişkilerin son aşaması olarak değerlendirilmiş ve devrimden önceki son aşama olarak kabul edilmiştir. Stalin'e göre Marx ve Engels, fikirlerini ve eylemlerini emperyalizmin ileri aşamaya varmadığı devrim öncesi dönemde gerçekleştirmişlerdir. Oysa Lenin, emperyalizmin ilerlediği ve proletarya devriminin gerçekleştiği bir dönemde yaşamış, buna önderlik etmiştir. Bu nedenle de Leninizm'i Marksizm'in daha ileri aşaması olarak değerlendirmektedir (Stalin, 2019: 12-13).

Leninizm, Marksizm'e emperyalizm ile birlikte köylülük konusunu da dahil etmiştir. Lenin, Stalin basitleştirme olarak kabul etse de, Marksizm'i Rusya özelinde yeniden ele almıştır. Nitekim Marksizm'de devrimin ana dinamiği olarak proletarya değerlendirilirken Lenin, Rusya'da yoğun bir nüfusa sahip olan köylülükleri de proletaryanın yardımcı gücü olarak devrim mücadelesine dahil etmiştir. Bunun yanında proletaryanın devrimi yönetmek adına yeterli bilinç ve örgütlenme düzeyine ulaşmamış olmasına dair iddiası nedeniyle onlara öncülük görevini verdiği bir parti olması gerektiğini öne sürerek Marksizm'e parti diktatörlüğünü de dahil etmiştir.

Marksizm-Leninizm'deki bu birikimin ardından Mao da bu çizgiyi kendi dönemindeki Çin'e uyarlamaya çalışmıştır. Bu açıdan Maoculuk'u kısaca, Marksist-Leninist çizginin devamı, yeni bir aşaması ve Çin'deki uygulaması olarak tarif etmek mümkündür. Marksizm, bilimsel sosyalizm olarak ifade edilen teorik bir toplumsal sınıf analiziydi. Leninizm ise emperyalizmin yaygınlaştığı dönemin Marksizm'i olmuştur. Maoizm veya Maoculuk ise emperyalizmin zayıfladığı ve sosyalizmin dünyada güçlenmeye başladığı dönemin Marksizm'i olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Perinçek, "Mao'nun katkısının ve başarısının, Marksizm-Leninizm'i yeni ve daha ileri bir aşamaya yükseltmesi ve daha çok pratik zaferler elde ederek, sosyalist teorinin, pratik örneğini sunmasından ileri geldiği" değerlendirmesini yapacaktır (1970b: 481; 2013: 143). Bu konuda Piao ise Mao'nun başarısını Marksizm-Leninizm'in evrensel gerçeğiyle Çin devriminin kendine özgü uygulamasını kaynaştırabilmiş olmasından hareketle onu zenginleştirip geliştirmiş olduğu değerlendirmesini yapmaktadır (1997: 52). Yine Çin'de yayınlanan resmi yayın organı olan *Hongqi (Kızıl Bayrak)* gazetesi 1964'te yayınlanan bir yazıda Maoculuk'un Marksizm-Leninizm'in evrensel gerçeğini Çin Devrimi'nin ve Çin'deki sosyalist kuruluşun somut pratiği ile bütünleşmesi fikri olarak ifade edilmektedir (Kızıl Bayrak, 1970: 53-54).

Başka bir değerlendirmeye göre de Maoculuk, Çin Devrimi'nin lideri olan Mao Zedong'un devrim süreci dönemindeki stratejik ve taktik uygulamalarının, Batı'da gelişen Marksizm'e tamamen yabancı olan olaylarla gelişmiş olan bir kültürü yansıtan bakış açısının teorik bilançosudur. Buradan hareketle Mao da, Avrupalı olmayan ilk ve en büyük Marksist teorisyen olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda Stalinist olmayan bir sosyalizm inşasını geliştiren de ilk kişi kabul edilmektedir. Maoculuk, sömürgecilik yani emperyalizm karşıtı devrimin ilk örneği olarak değerlendirilmektedir (Bensusan ve Labica, 2012: 641).

Bu tanımlamalardan hareketle Maoculuk'un, özünde Marksist-Leninist çizgiyi temsil ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra Maoculuk, bu teorik çizgiye kendi de bazı eklemeler yapmıştır. İlk ve en önemli husus ise devrimin aşamalı ve sürekli olduğu vurgusuyla sosyalist devrim öncesinde ülkenin bağımsız ve feodalizmden kurtulmuş olup olmadığına göre bir "yeni demokratik devrim" aşaması geçirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İlerleyen sayfalarda açıklanacağı üzere yeni demokratik devrim tezi veya yeni demokrasi teorisi ile tüm devrimci sınıfların diktatörlüğüne vurgu yapmaktadır.

Maoculuk'un diğer önemli katkısı ise Marksizm'e, Lenin'in eklediği köylülerle birlikte küçük burjuvazi ve ulusal burjuvaziyi de eklememesi olmuştur. Devrim sürecinde özellikle emperyalistlere ve feodal ağalara karşı bu sınıfların proletaryanın yanında mücadele etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu teoriyi de ilerleyen sayfalarda açıklanacağı üzere "birleşik cephe" teorisi olarak isimlendirilmiştir. Bununla asıl vurgusu ise devrim sürecinde, emperyalistler ve feodal güçler dışında bulunan tüm sınıflarla birlikte dönem dönem ortak hareket edilerek devrim mücadelesi sürdürülmesi gerektiğidir.

Millî Demokratik Devrim ve Proleter Devrimci Aydınlik

Proleter Devrimci Aydınlik dergisini anlamlandırmak adına bölünme öncesindeki *Aydınlik* dergisine bakmak ve bu derginin kurulmasından önceki süreci hatırlamak gerekir. 1960'lı yıllar özellikle devrimci düşüncenin ve bu düşünce etrafında birleşen gençlerin, işçi hareketlerinin yaygınlaştığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda özellikle 1965 seçimleri ile meclise giren Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne kitlesel destek vermek amacıyla sosyalist gençlik tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) kurulmuştur. Bunun yanı sıra FKF'nin resmi olarak tüzüğünde belirtilen amaç ise şöyle ifade edilmektedir: "...[B] ilimsel düşünme ve davranma yetisine ulaşmış yüksek öğrenim gençlerinin aralarındaki dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan örgüttür" (Feyizoğlu, 2002: 48). Bu federasyon aslında 1950'lerde üniversitelerde kurulmaya başlayan fikir kulüplerinin birleşerek tek bir çatı altında toplanması sonrasında oluşmuştur. 1965'te kurulan FKF, belirli bir teorik ve pratik politika çerçevesinde kurulmamış olan TİP içindeki belirsizlikten de etkilenerek belirgin bir şekilde ikiye ayrılmıştır. Ayrıca dünyadaki eğilimlerin de etkisiyle Türkiye'de o dönemde Asya ve Latin Amerika ülkelerinin politikaları ana gündem maddesi haline gelmiş, Sovyetler'de Stalin'in ölümünden sonra yeni yönetimle yaşanan problemler de FKF ve aynı zamanda TİP içerisindeki tartışmalarda kendisini göstermiştir.

Bu farklılıklar içinde en önemli ayırım ise Türkiye’de devrimin aşaması hakkındaki tartışmadan doğmuştur. Türkiye’de mevcut durumun sosyalist devrim (SD) aşamasında olduğunu ileri sürenler ile Türkiye’nin henüz sömürülen ülkeler konumunda olduğu ve bağımsızlığın kazanılması için aşamalı devrim anlayışını yani öncelikli olarak milli demokratik devrimin (MDD) gerçekleşmesi gerektiğini iddia edenler arasında bir ayırım yaşanmıştır. Devrimci hareket içindeki SD-MDD ayrımı FKF’deki çatışmaları artırmıştır. Bu tartışma içinde TİP’in politik anlayışı, Türkiye’nin millî demokratik devrimini tamamladığı kabulü üzerine kuruludur. TİP, “kapitalist” bir ülke olarak nitelendirmiş olduğu Türkiye’de sosyalizme geçişin şartlarını hazırlamayı hedeflerken; MDD hareketi ise Türkiye’yi kapitalizmin geliştiği, sınıflı toplum yapısının olduğu bir ülke hâline getirmeyi amaçlamaktadır (Öztürk, 2022: 391). Millî demokratik devrim, işçi sınıfının da ötesinde tüm millî ve anti-emperyalist güçlerin katılımıyla sağlanabileceği savunulmaktaydı (Odabaşı, 2021: 351). Kısaca söylemek gerekirse aşamalı devrim vurgusuyla öne çıkan MDD tezine göre öncelik sosyalist devrime değil, millî burjuvazi, bürokrasi ve diğer anti-emperyalist güçler koalisyonu öncülüğünde feodalizmi ve emperyalistlerle işbirliği yapan komprador burjuvaziyi tasfiye etmeyi amaçlayan millî ve demokratik bir devrimin gerçekleştirilmesine verilmeliydi (Demirel, 2023: 164).

FKF’de MDD’cilerin etkili hâle gelmesi ise 23-24 Mart 1968 tarihinde Ankara’da toplanan II. Kurultay’da Doğu Perinçek’in genel başkan seçilmesiyle olmuştur. O dönemde TİP üyesi olan Perinçek, bu sayede TİP’li üyelerin desteğini alarak kazanmıştır. Gerek TİP’lilerin gerekse bizzat Aybar’ın desteğini alan Perinçek Kurultay’da MDD tezlerini savunmaya başlayınca TİP açısından iş işten geçmiş olacaktır. Perinçek yeni genel başkan seçilmiş ve FKF’nin MDD çizgisinin eline geçmesine sebep olmuştur. Perinçek, sonradan belirttiği gibi o dönemde MDD tezinden etkilenmeye başlamıştır. Bu sayede FKF içinde etkili hâle gelen MDD, devrimci hareket içinde de konumunu güçlendirmiştir.

PDA’nın FKF ve TİP içindeki bu ayırım konusunda MDD tezini savunanlar arasından çıkmış olması nedeniyle özellikle Millî Demokratik Devrim tezine yakından bakmakta fayda vardır. Bu ayırımı MDD çizgisinin en temel özelliği anti-feodal ve anti-emperyalist oluşuydu. MDD tartışmaları 1960’ların ikinci yarısında ortaya çıkmasına rağmen esasında teorik olarak *Yön* dergisi çevresinde dile getirilmeye başlanmıştı. Bu konuda özellikle 1962 yılında Mihri Belli’nin, Mehmet Doğu müstear ismi ile dergiye göndermiş olduğu “Sosyalizm Tartışmaları” başlıklı yazısı, MDD teorisinin ana çizgilerini be-

lirlediği “erken doğum” yazısı olarak kabul edilir (Atılğan, 2014: 552; Şener, 2015: 174). Daha sonra yine Mihri Belli’nin 1966 yılında E. Tüfekçi ismiyle *Yön* dergisinde yazmış olduğu “Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kimle Birlikte?” başlıklı yazısı MDD’nin manifestosu niteliğinde olmuştur. Belli bu yazısında Türkiye’nin henüz bağımsız bir ülke olmadığı ve bununla birlikte feodal kalıntıların devam ettiğini belirterek Türkiye’deki devrim aşamasının “demokratik devrim” olduğu tespitini yapmaktadır. Yine Belli, ilave olarak, bu demokratik devrimin kimlerle beraber ve kime karşı yapılması gerektiğini yani cephelerin kimlerden oluşması gerektiğine de açıklık getirmiştir. Bu cephelerin toplumsal sınıf açısından belirlenerek başta emperyalistler olmak üzere onların temsilcileri ve işbirlikçileri olan komprador sınıf ile feodal düzenin kalıntıları olarak nitelendirdiği “feodal ağa”ların devrimdeki “karşı” cephede olduğunu belirtmiştir. Devrimci güçleri ise komprador ve feodal ağalar dışında kalan Türk toplumunun tümü olarak ifade ederek, Türk proletaryası ve şehir ve köy küçük burjuvazisi (asker-sivil aydın zümreyi de burada konumlandırıyor) olarak tarif etmektedir (Belli, 1966: 10). Mihri Belli daha sonra bu tezini genişleterek *Millî Demokratik Devrim* adıyla 1968 yılında bir broşür olarak yayınlamış ve 1970 yılında da kitap olarak basılmıştır.²

MDD’nin Türkiye’deki toplumsal sınıf analizinde işbirlikçi sermaye ile feodal güçleri karşı devrimci cephe olarak nitelendirirken onların karşısında konumlandığı millî cepheyi işçi sınıfı ve onun müttefikleri olarak iki ayrı cephe şeklinde tanımlamaktadır. Emperyalizmin temsilcileri olarak nitelenen işbirlikçi sermaye ile birlikte feodal güçlerin dışında kalan tüm sınıf ve tabakaları devrimi gerçekleştirecek olan millî cephe içinde kabul etmektedir. Emperyalizme ve feodalizme karşı millî cephe şiarıyla hareket eden MDD’ciler için cephede yer alacak ve önemli bir konumda olacak olanlardan birisi de küçük burjuva içinde sayılan asker-sivil aydın zümreydi. Bunlar da anti-feodal ve anti-emperyalist tutum konusunda önemli bir tecrübeye ve başarıya sahip olan Kemalist kadrolardır. MDD’cilere göre taktik ve stratejik açıdan demokratik devrim mücadelesinde Kemalizm ihmal edilemeyecek kadar önemlidir (Şener, 2015: 176). Bu görüş *Yön*’den ayrı kendi çizgisinin belirlendiği dönemde MDD’ciler için sahip çıkılan bir görüştü. Onlara göre Kemalist hareket Türkiye’de anti-feodal, anti-emperyalist devrimci bir hareketti. Fakat üretim ilişkilerindeki dönüşümü sağlayamadığı için yarım kalmış bir devrimdir. Bu nedenle de karşı-devrimci güçler siyasî iktidarı yeniden

2 Mihri Belli (1970), *Millî Demokratik Devrim*. Ankara: Aydınlik Yayınları. Ayrıca bu metin Emir Ali Türkmen’in yayına hazırlamış olduğu *Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1* adlı kitap içinde de bulunabilir. Bknz: Emir Ali Türkmen (2019). *Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1*. İstanbul: Dipnot Yayınları, ss. 199-262.

ele geçirmişlerdir (Erdost ve Kaymak, 1971: 289). Fakat zamanla bu konuda da MDD çizgisi içinden birbirine tamamen zıt görüşler de çıkacaktır.³

TİP'in sosyalist devrim tezine karşı aşamalı devrim tezine dayanan MDD zamanla önemli bir güç hâline gelmiştir. MDD hareketinin müstakil olarak ortaya çıkmaya başlaması ise *Türk Solu* dergisinin 1967 Kasım'ında yayın hayatına başlamasıyla olmuştur. Tam bir yıl sonra ise sahipliğini Münir Aktolga, Gün Zileli, Cengiz Çandar, Atıl Ant ve Ömer Özerturgut'un yaptığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü'nü de Vahap Erdoğan'un yaptığı aylık yayınlanacak olan *Aydınlık* dergisi çıkmaya başlamıştır. Fakat dergi içinde bu sefer de MDD yorumuna dair farklılıklar kendisini göstermeye başlamıştı. Bir yıl sonra bu dergi de ikiye bölünecekti. Artık 1970 yılının ocak ayında iki ayrı *Aydınlık* dergisi yayınlanmaya başlamıştır: *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD) ve *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA). Her iki derginin 1970 Ocak sayısında ayrıma dair açıklamalar yer almıştır. ASD'ye göre izlenecek siyasî çizgi konusunda yazı kurulunda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Bu ayrılık da 12. sayıda yayınlanan "Proleter Devrimci Safları Çelikleştirilelim" başlıklı yazıyla ilgiliydi. Bu yazıda *Aydınlık* hareketi içindeki "sol sapmaya" dikkat çekilmiş ve bu durum TİP'in izlemiş olduğu "sağ oportünizm" ile bir tutulmuştur. Oysa ASD'nin vurguladığı ise sol içindeki sağ sapma ile mücadele devam ederken ve etmeye de devam edecekken kendi içimizdeki sol yaklaşımların düşmanlaştırılmasının yanlış olduğudur. ASD'ye göre derginin bölünmesinin sebebi bu düşünceye sahip olanların ayrılmasından ibarettir (ASD, 1970: 161-162). PDA'ya göre ise Münir Aktolga'nın *Aydınlık* dergisine ait sahiplik belgesi ile derginin yayını durdurması asıl gerekçe olarak gösterilmekle birlikte teorik olarak da gerekçeler sayılmıştır. PDA'ya göre burjuva özel mülkiyetini proleter devrimci ideoloji üzerinde kullanmak isteyenlerden ayrılmışlardı. PDA'ya göre ASD içinde kalan grup herkesle ve her fikirle "ilkesiz birlik cephesi" kurmuşlardır. Bunu grup içindeki farklıların varlığına dayanarak söylemektedirler. Örneğin yapı içinde bazıları parti olsa da olmasa da devrimci mücadelenin başarılı olabileceğini iddia ederken bazıları partinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bazılarına göre TİP parlamentarizme hapsolmanın bir adiyken diğerlerine göre TİP proletaryanın öz örgütü haline getirilebilir. Bunların yanında Kemalizm, MDD, Millî Cephe, feodalizm gibi konularda ASD içinde çok farklı tutumlar olduğu için onlara "ilkesiz" denmektedir (PDA, 1970a: 161-165).

3 Bu konuda en iyi örnek *Aydınlık* dergisi içindeki Kırmızı-Beyaz *Aydınlık* ayrımında Beyaz *Aydınlık* içinde yani PDA içinde yer alıp sonrasında TKP-ML'yi kurarak anti-Kemalist çizgiyi benimseyecek olan İbrahim Kaypakkaya ve onun çizgisidir.

Bu ayırım konusunda dergiye yansıyan ifadeler bunlarken Gün Zileli ilave olarak daha farklı unsurlara da dikkat çekmiştir. Zileli, bölünmeden önce son kez Mihri Belli ile görüşülmeye karar verildiğini ve bu konuda da kendisiyle birlikte Şahin Alpay'ın görüşmeye gittiğini belirtiyor. Görüşmenin sebebi “ideolojik ayrılık” noktalarını ortaya koymaktır. Bu konuda PDA olarak Belli'ye dört konuda tutumlarını dile getirmişlerdir: 1) Maceracı tutumlara karşı tavır alınmalı, 2) Ordu kuyrukçuluğuna son verilmeli, 3) Kürt sorununda net bir tavırla Kürtlerin kaderinin tayin hakkı tanınmalı ve 4) Mao Zedong Düşüncesi (Maoculuk) konusunda net bir tutum takınılmalı. Zileli'ye göre bu maddelerin bir kısmı yeni icat olmuşken bir kısmında da PDA taraftarlarının da net bir tutuma sahip olduğu söylenemezdi ama yine de Belli'ye bunlar teklif edilmişti. Belli'nin reddetmesi sonrasında Münir Aktolga'nın resmi sahiplik belgesine dayanarak dergiye el koyması sonrasında hem fiilen hem de resmen ayrılık ve “yarılma” gerçekleşmişti (Zileli, 2015: 393-394).

1970 yılının Ocak ayında artık iki ayrı dergi olarak ilk sayılarını çıkarmışlardı. Bu “ideolojik ayırım” gerekçesinin yanında liderlik yarışının, kariyerizmin ve kişisel hırsların da ayırma neden olduğu ifade edilmektedir. O döneme dair değerlendirmelerde kişisel liderlik yarışlarının devrimci hareketlerin bölünmesinde ne kadar etkili olduğunu özellikle o dönemde bizzat farklı sol hareketlerin içinde yer almış olan kişiler de anılarında belirtmişlerdir (Zileli, 2015: 395; Baydar ve Ulagay, 2021: 215).

Bölünme veya Zileli'nin tarifile “yarılma” sonrasında ideolojik olarak konumlanma da özellikle PDA açısından netleşmiştir. Belli'ye sunulan şartlardan birisi olan “Maoculuk”, ayırım sonrasında PDA'nın sahiplendiği ideolojik çizgi olmuştur. Bu konuda, Vatan Partisi'nin Merkez Karar Kurulu üyesi olan Bayram Yurtççek, 2019 yılında Ulusal Kanal'da bir programda Aydınlık Hareketi üzerine yaptığı değerlendirmelerinde 1960'ların sonlarından söz ederken kendilerinin yani PDA'cılarının yol ayrımında Mao'nun tutumunu benimsediklerini ifade etmiştir (Yurtççek, 2019). 1966'da Çin'de başlatılan Kültür Devrimi sonrasında Mao'nun etkisi evrensel anlamda bazı komünist çevreler tarafından Marksist-Leninist çizginin biricik ve hakiki yorumu olarak kabul edilmeye başlamıştı (Yalçın ve Tokatlı, 1979: 1391). Bu etkinin Türkiye'deki yansıması da Aydınlık hareketi üzerinde kendisini göstermiştir. Bu anlamda PDA'cılarının o dönem Maoculuk'u referans almaları diğer sol gruplardan farklılığını da ortaya koymuştur (Üngör, 2013: 193).

PDA'nın Ocak 1970'te çıkan ilk sayısında Mao'nun konuşmasına yer verilmiş, derginin sonraki sayılarında özellikle derginin arka kapağında veya içerisinde çeşitli yerlerde Mao'dan alıntılar kullanılmış, Mao'nun kitapları

üzerine özel okuma programları ve seminerler düzenlenmiştir. Bu diğer sol gruplardan farklı referans noktası olan Maoculuk konusunda PDA'nın izlemiş olduğu çizgi daha yakından ele alınacaktır.

Proleter Devrimci Aydınlik ve Maoculuk

PDA, 1968 yılında çıkmaya başlayan *Aydınlık* dergisinin 1969'un son aylarında grup içinde yaşanan ayrılık sonrasında Doğu Perinçek, Gün Zileli, Cengiz Çandar gibi isimlerin başını çektiği grup tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi ilk sayısını Ocak 1970'te çıkarmıştır. Daha öncesinde çıkardıkları *Aydınlık* dergisinin 14 sayısına ve oradaki fıkırlara karşı menfi bir tutuma girmemişler hatta onu sahiplenip devamı olduğunu göstermek adına neredeyse bir yıl boyunca dergi sayılarını 1-15, 2-16, 3-17 şeklinde devam ettirmişlerdir. PDA, ilk sayısında önceki 14 sayıdaki yazılardaki tutumlarına referans yapmışlardır.

Derginin “Kurucular Adına Sahipleri” Gün Zileli, Cengiz Çandar, Atın Ant, Ömer Özerturgut olurken “Sorumlu Yazı İşleri Müdürü”nün de Cengiz Çandar olduğu görülmektedir. Ayrıca ilk sayıda “Yaşasın Proleter Devrimci Aydınlik” başyazısıyla ayırım gerekçeleri ve devrimci hareket içindeki tutumları dile getirilmiş ve bu yazının altına imza atanlar ise şu isimler olmuştur: Erdoğan Güçbilmez, Doğu Perinçek, Şahin Alpay, Ömer Özerturgut, Atıl Ant, Gün Zileli, Cengiz Çandar.

PDA'nın çizgisini ortaya koymak ve diğer çizgilere dair eleştirileri dile getirmek için Halil Berktaş, bir yazısında proleter devrimci çizgiye dair yapılması ve yapılmaması gerekenlere işaret etmektedir. Özellikle vurgu yapılan nokta Latin Amerika modeli devrimciliğin bir sol sapma olduğudur. Berktaş'ın dikkat çektiği nokta özellikle bütün sömürülen ülkelerde devrimci stratejinin hem bilimsel sosyalizmin bütün ülkeler için geçerli olan ilkelerine hem de bütün sömürülen ülkeler için önerilmesi ve kanıtlanmış olan stratejik esaslara uygun olması gerektiğidir. Derginin genel çizgisini de belirleyen tutumu yine Berktaş bu yazısında, evrensel ilkelerle Türkiye'nin somut şartlarını kaynaştırmaktan anladıkları, dünya çapındaki tek doğru çizginin (bilimsel sosyalizm) ilkeleri ve dünyadaki tecrübeleri ışığında kendi politik çizgilerini belirlemektir. MDD'nin, PDA için Türkiye gibi emperyalizme bağımlı ve az gelişmiş kapitalist ülkeler için en doğru politik çizgi olduğuna inanılmaktadır (Berktaş, 1970: 296-298).

Yeni Demokrasi/Yeni Demokratik Devrim Tezi

Mao'nun Marksist-Leninist çizgiye yani bilimsel sosyalizme katkısını Çin özelinde yorumladığını söylemek mümkün. Tıpkı Lenin'in Marksizm'i Rusya özelinde yorumlayıp geliştirdiği gibi. Marx'ın teorik açıklamalarını Lenin, Rusya'daki şartlar özelinde nasıl yorumlayıp ilaveler yaptıysa Mao'nun katkısını da Çin özelinde değerlendirmek gerekir. Teorik hareket noktası Marksizm'den başlasa da Mao, Leninist çizgiyi de sahiplenmiştir. Marx'ı ve Lenin'i yeniden yorumlamış ve ona Çin özelinde kendi perspektifiyle ilaveler yapmıştır. Bu anlamda Lenin'in demokratik devrim tezini sahiplenmiş ve "yeni demokratik devrim" tezini veya "yeni demokrasi" teorisini ortaya atmıştır.

Mao, yeni demokrasiye Çin tipi bir demokrasi demiştir (Zedung, 1992: 346). Çin'de devrimin ilk adımı sömürge, yarı-sömürge ve yarı-feodal yapıya sahip toplumu bağımsız ve demokratik bir topluma dönüştürmektir. İkincisi ise devrimi ilerletmek ve sosyalist bir toplum kurmaktır. Bu, yeni demokratik devrimin aşamalı olmasına ve sürekliliğine dair vurguyu içermektedir. Bu açıdan ilk adım Çin proletaryası önderliğinde, bütün devrimci sınıfların diktatörlüğü altında yeni demokratik bir toplumun kurulmasıdır (Zedung, 2020: 66-71). Burjuvazinin devrime katılımına ilişkin fikirleri, büyük ölçüde Lenin ve Stalin'in görüşlerinden türetilmiş olsa da proleter olmayan unsurları Çin'deki devrimci sürece dahil etmesi, Asya'daki ulusal ve toplumsal devrim sentezini bir adım öteye taşımıştır (Schram, 1991: 335). Yani, yeni demokrasi veya yeni demokratik devrim işçi-köylü ittifakına dayanması bakımından Sovyet biçimine benzemektedir; fakat ittifakın temelini daha geniş olması bakımından, yani ittifakın tüm köylülüğü ve ulusal burjuvaziyi de içermesi bakımından ondan ayrılmakta ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır (Thomson, 1997: 40).

Mao, yeni demokrasi veya yeni demokratik devrim tezi ile "tüm devrimci sınıfların diktatörlüğü" vurgusunu yapmıştır. Ona göre bu, burjuvanın diktatörlüğünden de proletaryanın diktatörlüğünden de farklıydı. Yeni demokraside 1911 Çin Devrimi'nin lideri olan Sun Yat-sen'in öne sürdüğü üç ilkenin (ulusalcılık, halk erki, halkın refahı) yerine SSCB ile ittifak, köylüler ve işçilerin desteğini almak gibi siyasî tezleri koyuyordu. Yeni demokrasi, ekonomi alanında kapitalist özel sektör ile bir arada var olabilecek devlet sektörünü yönetici güç haline getirmek isterken; kültür alanında da burjuva olmayan ama henüz sosyalist de olmayan "ulusal, bilimsel ve demokratik" devrimin politikasını ileri sürmekteydi (Bensussan ve Labica, 2016: 1072-

3). Yeni demokrasi teorisinde Mao, bütün ‘ilerici güçleri’⁴ ortak cepheye toplamak ve yabancı saldırganı yendikten sonra içindeki ‘feodal güçleri’ tasfiye etmek görüşünü işlemektedir (Snow, 1967: 123). Yani öncelikli hedef emperyalizm; feodal güçlerle mücadele ise ondan sonra gelecektir. Mao da ilk ve önde gelen görevin emperyalizmi devirmeyi amaçlayan millî devrim olduğunu belirtmektedir (Zedung, 2020: 48).

Yeni demokratik devrim teorisi, yarı-sömürge ve yarı-feodal bir ülke olan Çin’de sosyalizmin nasıl kurulacağı sorusuna yanıt üretmiş; genel anlamda yarı-sömürge ve yarı-feodal toplumdaki, sosyalist topluma geçiş köprüsü oluşturma sorununu çözmüş ve Çin’e özgü devrimci yol konusunu açıklamıştır (Frengcheng, 2011: 91; Piao, 1997: 58). PDA ise bu teoriyi Türkiye’ye uyarlamıştır. Çünkü onlar için Türkiye de Çin gibi yarı-sömürge ve yarı-feodal bir ülkedir. Bu açıdan benzer bir teorinin Türkiye’ye uyarlanmasında herhangi bir sakınca yoktur.

Mihri Belli tarafından teorileştirilen “millî demokratik devrim” teorisi Mao’nun “yeni demokratik devrim” teorisi ile birebir örtüşüyor görünmektedir. Toplum içindeki sınıflandırmaları, aşamalı ve sürekli devrim vurgusu, devrimdeki cephe vurgusu bunlarla doğrudan örtüşmektedir. Belli’nin MDD tezi PDA tarafından da tam olarak kabul edilmektedir. Hatta Belli’nin en baştan beri -özellikle devrimdeki öncülük konusunda⁵- farklı yaklaşımlara sahip yazıları olmasına rağmen PDA, Mao’nun tezine sadık kalmıştır. Kendilerinin izlemiş oldukları yol olarak tarif edilen proleter devrimci çizginin önerdiği yol, daha önce Piao tarafından ifade edilen, emperyalizme bağımlı ve feodal kalıntılar barındıran ülkeler için önerilen yol olan millî demokratik devrim yoludur (Piao, 1997: 30). Bu yol da Mao’nun geliştirdiği, bilimsel sosyalizmin ilkelerinin Çin devriminin somut pratiği ile bütünleştiği “yeni demokrasi” teorisine dayanmaktadır. Yeni demokrasi teorisi, bilimsel sosyalizmin aşamalı ve kesintisiz devrim teorisinin, emperyalizmin sömürü alanı olan ülkeler şartlarına uyarlanması olarak tarif edilmektedir (Alpay, 1970a: 357).

İlave olarak, Mao’nun “yeni demokrasi” vurgusundaki tüm devrimci sınıfların diktatörlüğü, PDA tarafından “Millî Demokratik Devrimci İktidarı” şeklinde tarif edilerek savunulmaktadır. PDA için atılacak politik adımlar işçi sınıfı önderliğindeki bu İktidar tarafından atılabilir (PDA, 1970d:

4 Burada Mao’nun, ilerleyen sayfalarda açıklanacağı “birleşik cephe” vurgusundaki cepheyi oluşturan sınıflar ve gruplar ifade edilmektedir.

5 Bu konuda Mihri Belli’nin yazdıkları dikkat çekicidir: “Kim en iyi savaşarsa o öncü! Öncünün kim olacağını mücadele gösterecektir. Ben kendi hesabıma eminim ki, geniş Kemalist çevreler sosyalizmi benimseyecekler ve sosyalistlerin öncülüğünde olacaktır bu mücadele” (Belli, 1969: 16).

427). MDD içindeki ayrımında PDA'nın Maocu çizgiye daha yakın olduğunu gösteren en net göstergesi ise millî demokratik devrimde hegemonyanın yani öncü gücün kim olacağına dair sürdürülen tartışmadır. Bu konuda proletaryanın öncü güç olduğu Mao tarafından açık bir şekilde ifade edilmektedir (Zedung, 1989: 82).

PDA'nın ilk sayısında Doğu Perinçek, Lenin'in *İki Taktik* kitabının değerlendirmesini kaleme almıştır. Bunun tercih edilmesini kendi konumları açısından değerlendirmek gerekir. MDD'nin ortaya çıkmasına temel teşkil eden demokratik devrim tezini Lenin ilk olarak 1905'te bu metinde dile getirmiştir. Lenin için o dönemde Sovyetlerin ihtiyacı olan şey bir demokratik devrimdir. Lenin'in kitabında devrimin yazgısı olarak ifade ettiği nokta şudur: "işçi sınıfı burjuvazinin siyasal olarak bir yardımcısı rolünü mü oynayacaktır, yoksa halk devriminin kılavuzu ve önderi rolünü mü?" (Lenin, 2015: 9). Lenin bu tartışmaya, işçi sınıfına hitaben, "en ileri ve sonuna kadar devrimci olan tek sınıf olarak siz, bu devrimde yalnızca en etkin rolü oynamaya çalışmakla kalmamalı, aynı zamanda ona önderlik etmeye de çalışmalısınız" diyerek son veriyor (Lenin, 2015: 125). Perinçek de MDD içindeki ayrılığın temel tartışması olan devrimdeki öncü gücün işçi sınıfı olacağı konusunda Lenin'den atıfla kendi konumlarını netleştirmeye çalışıyor ve demokratik devrimde öncü gücün proletarya olduğunu net bir şekilde ifade ediyor (Perinçek, 1970a: 229).

Maocu çizgide de devrime öncülük edecek olan sınıf proletaryadır (Zedung, 1989: 82). MDD içinde de öncülük sorunu ayrım sebeplerinin başında gelmektedir. Aynı şekilde MDD'nin Türkiye için izlenmesi gereken politika olduğuna inanan ASD'den farklı olarak PDA, Maocu çizgiyi benimseyerek, bu politik çizgi içinde işçi sınıfının önderliğini esas almaktadır (Berktaş, 1970: 296-298; Alpay, 1970: 357; PDA, 1970c: 340; PDA, 1970f: 263). Önderlik de proletarya dışındaki sınıf, zümre, örgüt, grup ve kişileri devrimci yönde harekete geçirmektir. Devrimci cephe ve güçbirliği herkesen önce en devrimci sınıf olan proletaryanın davasıdır (PDA, 1970e: 6-7).

Millî cephenin yani demokratik devrimi gerçekleştirecek olan cephenin, proletarya önderliğinde olacağı, ana bir tutum olarak, PDA tarafından sürekli tekrarlanmıştır. Hatta PDA için emperyalizm çağında, işçi sınıfının öncü olmadığı herhangi bir anti-emperyalist mücadeleye, devrim adı verilemeyecektir (PDA, 1970b: 248). ASD'nin veya oradaki yazarların vurguladığı şekilde bir ideolojik öncülüğü reddetmektedirler.⁶ PDA için bu mücadelede ön-

6 Bu konuda Çetin Yetkin, Doğu Perinçek ile yapmış olduğu konuşmada, MDD içindeki bölünmede öncülük sorununa dair soruya vermiş olduğu cevaba kitabında aynen yer vermiştir: "... Biz öncülük dendiği

derliğin işçi sınıfında olması karşı-devrimin önlenmesi ve sosyalist devrime geçiş için şarttır. Çünkü ASD'ye göre ideolojik bir mücadele ile demokratik devrimin gerçekleştirilmiş olmasında bir sakınca yoktur.⁷ PDA için ise millî demokratik devrim işçi sınıfının önderliğine dayanır; önder işçi sınıftır ve temel kuvvet ise köylülerdir (Alpay, 1970: 357; Kaypakkaya, 1970: 36). Bu vurgu doğrudan Mao'nun vurgusuyla örtüşmektedir. Mao için de öncü proletarya ve ana güç ve müttefik köylülerdir (Zedung, 1992: 293).

Mao, “yeni demokratik devrim” teorisinin, toplumdaki işçi ve köylü dışındaki devrimci güçleri de devrim sürecine dahil etmesinin doğal bir uzantısı olan “cepheleşme” konusunu da “birleşik cephe” teorisi ile ele almıştır. Devrime farklı sınıfların dahil edilmesi bu sınıfların birlikteliği ve ortak strateji sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunun neticesinde de Mao, “birleşik cephe” vurgusuyla bu birlikteliğin stratejisini ortaya koymuştur.

Birleşik Cephe

1919 yılında kaleme aldığı “Halk Kitlelerinin Büyük Birliği” yazısı Mao'nun devrimci stratejisinin esas noktalarından biri olan “birleşik cephe” kavramının habercisi olarak görülür (Suyin, 1997: 84). Fakat Mao'nun Mart 1926'da, Çin'deki sınıfların analizini yaptığı “Çin Toplumundaki Sınıfların Tahlili” başlıklı yazısında Çin'deki sınıfları tespit edip analiz ettikten sonra bu teorinin ortaya çıkmaya başladığını söylemek daha doğru olacaktır. Bu yazısında Çin'deki sınıfları şu şekilde gruplamıştır: toprak ağaları sınıfı ve komprador sınıf, orta burjuvazi (millî burjuvazi), küçük burjuvazi, yarı-proletarya (daha çok köylüler ifade edilmektedir) ve proletarya. Sınıfları tahlil ettikten sonra düşmanların, emperyalizmle işbirliği içinde olan herkes yani savaş ağaları, bürokratlar, komprador sınıf, büyük toprak ağası sınıfı ve onlara bağlı aydınların gerici kesimi iken; devrimin önder gücü proletarya ve en yakın dostlar ise yarı-proletarya (köylüler) ve küçük burjuvazidir. Orta bur-

zaman, proletaryanın öncü vazifesini, geniş işçi ve köylü yığınlarını devrim yolunda ilerletmesini anlıyoruz. Yalnız ideolojik öncülüğü reddediyoruz...” (Yetkin, 1970: 149).

- 7 Aydınlık'taki ayrılıkta ASD içinde kalan Mahir Çayan da demokratik devrimde öncü güç olarak proletaryayı görüyor ve Belli'nin yaklaşımını bir “sağ sapma” olarak değerlendirip Kemalizm'in peşine takılmakla suçlayıp küçük burjuva devrimcilerine bel bağladığını söyleyerek proletaryasız bir cephe yaratıldığını ifade etmektedir (Çayan, 1970: 210-218). Buna karşılık Belli'nin beklentisi ise sol cuntanın bir darbe ile yönetimi ele geçirmesi ve kendilerinin de bu yönetimde yer alarak darbeye veya devrime yön vermesidir. Yani PDA'nın ASD için “ilkesiz birlik cephesi” demesinin bir sebebi de o grup içindeki bu farklılıklardır. Nitelikim sonrasında Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga ve Ertuğrul Kürkçü imzasıyla yayınlanan açık mektupla ASD'den ayrıldıklarını açıklamışlardır. Burada PDA ile Çayan çizgisinin devrimin öncü gücünün proletarya olması gerektiği noktasında birlikteliğine karşın Çayan çizgisi PDA tarafından “maceracı” olmakla suçlanmaktadır. Zira silahlı çatışma yanlısı olarak hareket eden Çayan çizgisine karşın PDA köylülerin bilinçlendirilmesi ve örgütlenmesi taraftandı. Bu nedenle “maceracı” olarak nitelendirilen PDA da Çayan çizgisi tarafından “pasifist” veya “kampüs Maoistleri” şeklinde suçlanmaktaydı.

juvazinin sağ kanadı düşman, sol kanadı ise dosttur (Zedung, 1989: 19-27). Burada Maoculuk'un esas vurgusu olan emperyalizme karşı ortak mücadele vurgusu kendisini göstermektedir. Mao, Çin'de daha önce gerçekleşen devrimci mücadelelerin çok az ilerleme sağlamış olmasının temel nedenini, gerçek düşmanlara karşı gerçek dostlarla birleşmenin gerçekleştirilememiş olması olarak ifade eder (Zedong, 2018: 10). Bu düşünceyle de teorisinin temelini oluşturan temel unsurlardan birisi de “birleşik cephe” olmuştur.

Mao'nun “birleşik cephe” teorisi, Marksist-Leninist çizgiye özgün katkısından birisidir. Mücadeleyi aşamalı bir şekilde değerlendiren Mao'ya göre birleşik cephe dönem dönem aksayacak ve değişikliğe uğrayacaktır. Çünkü burjuvazinin ekonomik ve siyasî gevşekliği zaman zaman mücadeleden kaçmasına neden olacaktır. Böyle zamanlarda cephe işlevini yitirecek ve mücadeleye burjuvazi ile de başlamış olacaktır (Zedung, 2020: 25). Maoculuk'ta devrim, yalnızca işçileri, köylüleri ve kent küçük-burjuvazisini değil; ayrıca ulusal burjuvaziyi ve diğer anti-emperyalist demokratları da saflarında toplar (Piao, 1997: 59). Mao'nun birleşik cepheye yer verdiği burjuvazi şehir küçük burjuvazi dediği küçük ölçekli, kendi geçimini sağlamak için çalışan burjuvazidir. Ulusal burjuvazi ise emperyalizm ve feodal güçler altında ezildiği için onlara karşı olan fakat bununla birlikte devrime de şüpheli yaklaşanlardır. Ulusal burjuvazi emperyalizme karşı mücadelede birleşik cepheye yer alabilecektir. Komprador büyük burjuvazi ise doğrudan emperyalizme hizmet eden ve emperyalizmin yetiştirmiş olduğu bir sınıftır. Bu nedenle komprador büyük burjuvazi her zaman devrimin hedefinde ve karşı cepheindedir.

PDA, Mao'nun bu “birleşik cephe” vurgusunu “millî cephe, millî demokratik cephe” ile dile getirmiştir. Onlara göre Türkiye'de emperyalizmin uzantısı olan hükümet ve parlamentarizmin yıkılması için işçi sınıfı önderliğinde köylüler, millî burjuvazi ve devrimci asker-sivil aydın zümre ile birlikte bir millî cephe kurulmalı ve emperyalizme karşı demokratik devrim mücadelesi verilmelidir. PDA için Türkiye'de mevcut durum itibarıyla bir sosyalist devrim mücadelesi verilemeyecektir. Zira henüz Türkiye emperyalizmin boyunduruğu altındadır. Yani henüz bağımsızlığı kazanamamış durumdadır. Bu şekilde kapitalizmin tamamen ortadan kaldırılması söz konusu olamaz. Henüz Türkiye'de işçi sınıfının siyasî hareketinin gelişme düzeyi geridir ve proletarya saflarından, sınıfa devrimci mücadelede yön verecek proleter devrimci kadrolar yeterince gelişmiş değildir (Alpay, 1970: 369). Bu nedenle öncelikli olan işçi sınıfının bilinçlendirilmesi ve örgütlenmesi ve sonrasında işçi sınıfı öncülüğünde bir millî cephe ile emperyalizme karşı millî demokratik devrimi gerçekleştirmektir.

Millî cepheyi (millî demokratik cephe veya demokratik güçbirliği de denmektedir) geniş tutma yaklaşımı PDA'ya hakim bir görüştü. İbrahim Kaypakkaya bu konuyu açık bir şekilde şöyle dile getirmiştir: “Bizler emperyalizme ve feodalizmin her türlü kalıntılarına karşı millî demokratik devrim mücadelemizde küçük burjuva demokratlarıyla ve millî burjuvaziyle ittifakı hiçbir zaman reddetmeyiz, reddetmedik; tersine durmadan onları ittifaka zorlarız, zorluyoruz... Proleter devrimci millî cephe politikası bunu gerektirir” (Kaypakkaya, 1970: 40). Özellikle AP iktidarı ve Süleyman Demirel'i kastederek faşist baskı ve terör dönemlerinde her türlü ilerici güçle birleşme yapılmalı ve hatta daha da ileri giderek hâkim sınıflar içindeki çelişmelerden faydalanıp zorbalığa tepki gösteren liberal eğilimli burjuvalardan dahi yararlanılması gerektiği vurgulanmaktadır. Onlar için emperyalizme ve işbirlikçileriyle çelişkisi olan her unsur demokratik saflara kazandırılmalıdır (PDA, 1970d: 419). Bu tutum Mao'nun Çin'deki devrim sürecinde yürütmüş olduğu politikayla birebir örtüşmektedir. Mao da devrimci mücadele döneminde hâkim sınıflar ve burjuva içindeki çelişmelerden faydalanılması gerektiğini açıkça ifade etmektedir (Zedung, 2020: 25).

PDA beşinci sayısındaki “Demokratik Güçlerin Birliği İçin Çalışalım!” başlıklı başyazısına Mao'nun şu alıntısıyla başlamıştır: “Ortak dava uğruna mücadele etmek için, daha dün bizim karşımızda olmuş olsa bile, bugün bize karşı olmayan herhangi bir kimse ile güçbirliği yapalım.”⁸ Mao'nun, devrimin ilk aşaması olarak değerlendirdiği emperyalizme karşı birleşik cephenin genişletilmesi vurgusu PDA tarafından doğrudan benimsenmektedir. Birleşik cephenin değişkenliği vurgusu üzerinden Mao dönem dönem cephenin değişebileceğini kabul etmekteydi. PDA da bu alıntıyla başlamış olduğu başyazısında devrimcilerin silahının, bütün ileri ve demokratik güçlerin ortak mücadelesi olduğunu ifade etmektedir. PDA'nın buradaki tutumu mücadelenin niteliğini de açıklamayı beraberinde getirmektedir. Onlar için faşist baskıları ve terörü bizzat emperyalizmin ve işbirlikçilerinin baskı mekanizması olan devlet ve iktidardır. Mücadele de onlara karşı verilmedir. Bunun yolu da terör eylemlerinden değil demokratik güçlerin ortak mücadelesi (politik ve ideolojik çalışma, propaganda çalışması) ve kitlelerle kuvvetli bağlar kurarak olmalıdır (PDA, 1970e: 3-4).

8 PDA, “güçbirliği” ile “devrimci cephe” ayrımı yaparak ikisinin birbirinden farklı olduğunu kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Millî demokratik devrimi işçi sınıf önderliğindeki bir devrimci cepheyle gerçekleşeceğini fakat bu süreçte ilerici ve demokratik örgüt, grup ve kişilerle bir güçbirliği çalışmaları yürütüleceğini ifade etmektedirler (PDA, 1970e: 8). Bu tutum aslında Mao'nun yer verilen alıntıda “güçbirliği” vurgusu ile birebir örtüşmektedir. Yani PDA tarafından, Mao'nun “birleşik cephe” vurgusu ile birlikte, onun, bu cephenin olabildiğine geniş tutulması ilkesinden hareketle her türlü ilerici oluşumla güçbirliği yapılması gerektiği düşüncesi de sahiplenilmiştir.

PDA açısından devrimi zafere ulaştıracak olan millî demokratik cephe, işçi sınıfının önderliğinde bütün halk sınıflarının güçbirliğidir. Demokratik güçbirliği emperyalist baskıya ve teröre karşı devrimci güçleri koruyan bir kalkan ve bir savunma aracı olduğu kadar emperyalizme karşı devrimci bir taarruz silahıdır da. Güçbirliği ve demokratik cephe vurgusuna rağmen PDA için proletarya hareketi dışında bütün ilerici sınıflar anti-emperyalist mücadelede “tutarsız” olarak kabul edilmektedir (PDA, 1970d: 420-423). Bu yaklaşımla devrimci mücadelede öncü güç olarak proletaryanın kabul edildiğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de dergicilik veya fikir dergiciliği konusunda özellikle Türkiye solunun geniş bir literatüre sahip olduğunu belirtmek mümkündür. Sosyalist düşüncenin veya devrimci fikirlerin kendisini açık bir şekilde gösterdiği 1960-1980 arası dönemde Türkiye’de çok çeşitli sol fraksiyon ortaya çıkmıştır. Bu çeşitlilik ise kendisini neredeyse her zaman dergi veya gazetelerle var etmeye çalışmıştır. Dönemin şartlarına da uygun bir şekilde, dergicilik, özellikle o dönemde ideolojik tutumların sahnesi olmuştur. Her görüş, her ayrışma kendisini ifade etmenin yolunu dergi ve gazetede bulmuştur. Sol içindeki dergicilik faaliyetinin çeşitliliğine ve fazlalığına, fraksiyonlara bölünmenin yanı sıra dönemin siyasetinin yasakçı tutumunun da etkisi olduğunu ifade etmek gerekir. Dergiler dönem dönem toplatılmış ve kapatılmıştır. Bu da aynı grubun yeni bir dergi ile sahneye çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye’deki sosyalist gençliği bir araya getirmek için kurulan ve henüz fraksiyonların çıkmadığı bir dönemde, FKF içinde ilk ve büyük ayrım Türkiye’deki devrim aşamasının ne olduğuna dair farklı tezlerin ortaya atılmasıyla kendisini göstermiştir. Daha çok TİP’e yakın isimlerin başını çektiği Sosyalist Devrim (SD) tezini savunanlar ile onlara muhalif olarak gelişen ve Mihri Belli tarafından geliştirilen Millî Demokratik Devrim (MDD) tezini savunanlar FKF içinde güç mücadelesine girmişlerdir. Bu mücadelede MDD’ciler galip gelmiş ve FKF yönetimini ele geçirmişlerdir. Bir süre sonra da FKF ismini ve tüzüğünü değiştirerek Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak devam etmiştir. Dev-Genç, açıkça MDD tezini savunmaya başlamıştır.

Millî Demokratik Devrim tezi, Türkiye gibi emperyalizm tarafından sömürülen ve feodal ilişkilerin devam ettiği ülkelerde sosyalist topluma giden süreçte geçilmesi gereken ilk aşama olarak tarif edilmektedir. Bu teze göre, burjuva demokratik devrimini gerçekleştirememiş ülkeler artık emperyalizm çağında emperyalizme ve feodal güçlere karşı millî ve demokratik bir

devrim gerçekleştirmek zorundadır. Bunun da işçi sınıfı önderliğinde diğer devrimci güçlerle birlikte yapılması gerekmektedir. Mihri Belli tarafından özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren dile getirilen bu tez Mao Zedong'un "yeni demokratik devrim" tezinden doğrudan etkilenmiştir. Mao, Lenin'in "demokratik devrim" tezini Çin özelinde değerlendirerek Çin'in yarı-sömürge ve yarı-feodal bir ülke olmasından hareketle önce emperyalizme karşı "millî devrim", sonrasında ise feodal güçlere karşı "demokratik devrim" gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunu da yeni demokratik devrim tezi ile teorileştirmiştir. Bu devrimin de proletarya önderliğinde köylü, küçük burjuva, millî burjuvazinin sol kesimi tarafından "birleşik cephe" ile gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

MDD'ci görüşlerin yer aldığı müstakil bir yayın organı olarak 1968 yılında yayın hayatına başlayan *Aydınlık* dergisi bir yıl sonra gerek teorik tartışmalar gerekse kişisel hırslar nedeniyle kendi içinde ikiye ayrılmıştır: *Aydınlık Sosyalist Dergi* (ASD) ve *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA). Bu ayrımdan sonra PDA, MDD içindeki Maoçu çizgiyi açıkça benimseyen taraf olmuştur. 1970 Ocak ayından 1971 Nisan ayına kadar yayın hayatına devam eden PDA, özellikle Mao'nun yazılarına ve konuşmalarına yer vermiş, hemen hemen her sayısında çeşitli yerlerde Mao'dan alıntılar koymuştur. Ayrıca teorik olarak da Mao'nun özellikle yeni demokratik devrim tezi ve birleşik cephe teorisini benimsemişlerdir. Yeni demokratik devrim tezinden geliştirilen MDD, her ne kadar Aydınlık hareketini tanımlayan ortak özellik olsa da Mao'nun yeni demokratik devrim tezindeki özgün yönlerinden birisi, devrimci mücadelede işçi-köylü birlikteliğine küçük burjuva gibi diğer devrimci güçleri de dahil etmesidir. Diğer özgünlüğü ise devrime işçi sınıfının öncülük edeceğine ve ayrıca köylünün proletaryanın yanında esas güç olarak yer alacağına dair vurgusudur. PDA'nın bu konularda Mao'yu doğrudan takip ettiği derginin başyazılarında ve diğer yazılarda açık bir şekilde görülmüştür.

Mao'nun birleşik cephe teorisi, PDA tarafından "millî cephe" veya "millî demokratik cephe" şeklinde kullanılıp benimsenmiştir. Emperyalizme ve feodal güçlere karşı millî cephenin proletarya öncülüğünde mücadele etmesi gerektiği çok kez vurgulanmıştır. Mao'nun, birleşik cephenin aksayacağına ve kesintiye uğrayacağına dair vurgusu yine PDA tarafından özellikle burjuvazinin ikircikli özelliği nedeniyle belirtilmiştir. Ayrıca devrim sonrasında Mao'nun "tüm devrimci sınıfların diktatörlüğü" vurgusu PDA tarafından da "Millî Demokratik Devrimci İktidar" şeklinde aynı manada kullanılmıştır.

Tüm bu göstergeler ışığında Türkiye solundaki MDD çizgisi içinde konumlanan PDA'nın, Maoculuk'u açıkça benimsemiş olduğu rahatlıkla ifade edilebilecektir. Bu tutum, özellikle fikir dergiciliği açısından da solun tarihinde belirli bir fraksiyonu temsil etmektedir. Bu çalışmada yer verilmeyle birlikte PDA'nın SSCB eleştirisi de Maoçu çizginin pratik tutumu açısından en net göstergelerinden birisidir. Dünya sosyalist hareket içindeki SSCB-Çin tartışmasında PDA'nın Çin yanlısı bir tutum sergilediği ve SSCB'ye "sosyal emperyalist" eleştirisi yaptığını da görmek mümkündür. Derginin bu tutumu farklı bir çalışma ile açıkça ortaya konabilir.

Kaynakça

- Alpay, Şahin (1970). "İşçi Sınıfı ve Millî Demokratik Devrim". *Proleter Devrimci Aydınlık*. Sayı: 3-17, ss. 353-392
- Atılgan, Gökhan (2014). "Mihri Belli". *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Sol*. Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 548-570.
- Aydınlik Sosyalist Dergi - ASD (1970). "Bir Açıklama". Sayı: 15, ss. 161-162.
- Baydar, Oya ve Ulagay, Melek (2021). *Bir Dönem İki Kadın: Birbirimizin Aynasında*. İstanbul: Can Yayınları.
- Belli, Mihri [E. Tüfekçi] (1966). "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?", *Yön*. Sayı: 175, Yıl: 5. ss. 10-11.
- Belli, Mihri (1969). "Türkiye'de Karşı Devrim". *Türk Solu*. Sayı: 64, ss. 12-24.
- Bensussan, Gérard ve Labica, Georges (haz.) (2016). *Marksizm Sözlüğü*. çev. Volkan Yalçıntoklu. İstanbul: Yordam Kitap.
- Berktaş, Halil (1970). "Proleter Devrimci Çizgi ve Bazı Yanlış Eğilimler". *Proleter Devrimci Aydınlık*. Sayı: 2-16, ss. 296-328.
- Çayan, Mahir (1970). "Sağ Sapma Devrimci Pratik ve Teori". *Aydınlik Sosyalist Dergi*. Sayı: 15, ss. 188-221.
- Demirel, Tanel (2023). *12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi: 1960-1980 Dönemi Türkiye'sinde Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdost, Muzaffer ve Kaymak, Ali (1971). "Devrimimizin Bugünkü Sorunları Üzerine". *Aydınlik Sosyalist Dergi*. Sayı: 28, ss. 284-321.
- Fengcheng, Yang (2011). *Mao'nun İdaolojisi: Mao ve Düşünceleri Üzerine Batılı ve Çin'li Düşünürlerin Araştırmaları (1940-2007)*. çev. Mesut Akın ve Deniz Kızılcık. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Feyizoğlu, Turhan (2002). *Fikir Küllüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kaypakaya, İbrahim (1970). "İşçi-Köylü Hareketleri ve Proleter Devrimci Politika". *Proleter Devrimci Aydınlik*. Sayı: 5-19, ss. 17-52.

- Kızıl Bayrak (1970). "İdeolojik Çalışmaya Öncelik Vermeliyiz", *Proleter Devrimci Aydınlık*. Sayı: 5-19, ss. 53-61.
- Lenin, V. İ. (2015). *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*. çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1995). *Karl Marx ve Doktrini*. çev. Şiar Yalçın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Odabaşı, Levent (2021). "Fikir Kulüplerinden Devrimci Gençliğe", Kaynar, Mete Kaan (haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 341-358
- Öztürk, Emine (2022). "Fikir Kulüpleri Federasyonunda Türkiye İşçi Partisi-Millî Demokratik Devrim Hareketi Mücadelesi (1965-1969)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. Cilt 17, Sayı 57, ss. 386-416.
- Perinçek, Doğu (1970a). "'İki Taktik' Üzerine", *Proleter Devrimci Aydınlık*. Sayı: 1-15, ss. 225-234.
- Perinçek, Doğu (1970b). "Marksizm-Leninizm-Mao Zedung Düşüncesi Bütün İnsanlığın Malıdır", *Proleter Devrimci Aydınlık*. Sayı: 10-24, ss. 479-496.
- Perinçek, Doğu (2013). *Bilimsel Sosyalizm ve Bilim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Piao, Lin (1997). *Yaşasın Halk Savaşının Zaferi*. çev. Gaybiköylü. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) (1970a). "Yaşasın Proleter Devrimci Aydınlık!". Sayı: 1-15, ss. 161-165.
- Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) (1970b). "Proleter Devrimci Birlik İçin İlkesiz Birlik Cephesini Açığa Çıkartalım!". Sayı: 2-16, ss. 241-253.
- Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) (1970c). "En Geniş Saflarla İşbirlikçi AP İktidarına Karşı Devrimci Mücadele!". Sayı: 3-17, ss. 339-352.
- Proleter Devrimci Aydınlık - PDA (1970d). "Baskılara Karşı Silahımız, Devrimci Güçbirliğidir". Sayı: 4-18, ss. 417-435.
- Proleter Devrimci Aydınlık - PDA (1970e). "Demokratik Güçlerin Birliği İçin Çalışalım!". Sayı: 5-19, ss. 1-15.
- Proleter Devrimci Aydınlık - PDA (1970f). "Proleter Enternasyonalizmi ve Burjuva Milliyetçiliği". Sayı: 8-22, ss. 261-272.
- Schram, Stuart R. (1991). "Mao Tse-tung". Bottomore, Tom (ed.), *A Dictionary of Marxist Thought*. Oxford: Blackwell Publishers. ss. 333-335.
- Snow, Edgar (1967). *Mao Çe-tung: Bir Devrimcinin Otobiyografisi*. çev. M. Ardos. Ankara: Sol Yayınları.
- Stalin, J. (2019). *Leninizmin Temelleri ve Leninizmin Sorunları*. çev. Arif Şentek, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Suyin, Han (1997). *Sabah Tufanı - 1: Mao Zedung ve Çin Devrimi 1893-1954*. çev. Coşkun Irmak. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Şener, Mustafa (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Thomson, George (1997). *Marx'tan Mao Zedung'a: Devrimci Diyalektik Üzerine*. çev. Coşkun Irmak. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Türkmen, Emir Ali (2019). *Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1*. İstanbul: Dipnot Yayınları.

- Üngör, Çağdaş (2013). "Türkiye Solunda Çin Etkisi: Proleter Devrimci Aydınlık Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme (1969-1977)", Esenbel, Selçuk, Togan, İsenbike ve Atlı Altay (ed.), *Türkiye'de Çin'i Düşünmek: Ekonomik, Siyasi ve Kültürel İlişkilere Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, ss. 170-200.
- Yalçın, Mehmet Ali ve Tokatlı, Atilla (yay. haz.) (1979). *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul: May Yayınları.
- Yetkin, Çetin (1970). *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler (1960-1970): Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri*. Ankara: Toplum Yayınları.
- Yurtççek, Bayram (2019). "Hayatın Teorisi", *Ulusal Kanal*. 29 Eylül 2019, Erişim: <https://www.youtube.com/watch?v=jZ4R-27YiII>, Erişim Tarihi: 28.02.2024.
- Zedong, Mao (2018). *Küçük Kırmızı Kitap*. çev. Can Başaçek. İstanbul: SUB Yayınları.
- Zedung, Mao (1989). "Çin Toplumundaki Sınıfların Tahlili", *Seçme Eserler*. Cilt I. İstanbul: Kaynak Yayınları, ss. 19-30.
- Zedung, Mao (1989). "Çin'de Kızıl Siyasi İktidar Niçin Varolabilir?". *Seçme Eserler*. Cilt I. İstanbul: Kaynak Yayınları, ss. 81-93.
- Zedung, Mao (1992). "Komünist'i Sunarken". *Seçme Eserler*. Cilt II. İstanbul: Kaynak Yayınları, ss. 288-300.
- Zedung, Mao (1992). "Yeni Demokrasi Üzerine". *Seçme Eserler*. Cilt II. İstanbul: Kaynak Yayınları, ss. 343-391.
- Zedung, Mao (2020). *Yeni Demokratik Devrim*. çev. Sırrı Önder. İstanbul: Umut Yayımcılık.
- Zileli, Gün (2015). *Yanlma (1954-1972)*. İstanbul: İletişim Yayınları.